

Kort veiledning til Fokus C- og D- heftet

Elevhefte Fokus C-D om dobbel konsonant, M i slutten og småord

Lesekurs C i Fokus digital læringsressurs: Fokus nr. 12 og 13

Denne veiledningen inneholder informasjon som gjør deg som lærer bevisst på regler og unntak. Du må vurdere elevenes behov for bevisstgjøring og hvor inngående undervisning som kreves. Før du går grundig til verks, er det lurt å teste hvilke av de aktuelle ordene elevene kan lese og skrive. Har de gjennomgått *Fokus A* elevhefter og/eller oppgavene i *Lesestart* og ev. *Lesekurs A* på *fokus.no*, vil mange ha automatisert mye av problematikken.

Ta hensyn til elevenes alder, men vær oppmerksom på at elever med språkrelaterte lærevansker kan trenge en detaljert metaspråklig bevisstgjøring for å bygge bro over det antatte vanskeområdet i hjernen.¹

1: Dobbelt-konsonant-regler

I en del skriftspråk fins det tegn knyttet til vokalene som angir at de er korte. Dette systemet er veldig fornuftig og gjør leseren oppmerksom på hvordan ordet skal uttales. Og når man skal skrive, er det bare å kjenne etter om man sier kort eller lang vokal, og man er hjulpet. Dessverre har vi ikke et slikt system på norsk. Isteden er det etterfølgende konsonant som dobles, men med svært mange unntak. Dermed må også elevene lære en mengde regler, eller gjøre seg de nødvendige erfaringene til ubevisst å danne seg et regelsystem. For elever som ikke har vansker med lesing, vil det vanligvis gå greit etter noen års lese- og skriveerfaring. For elever med vansker er det et langt lerret å bleke. Uansett er jeg kommet fram til at det er fornuftig å trene elever tidlig i å skjelne mellom kort og lang vokal.

I femårige forsøk med *Fokus* i hele førsteklasse, delvis knyttet til min masteroppgave, forklarte vi at to like konsonanter etter hverandre oftest forteller at vokalen foran er kort. Vi øvde på å si korte og lange vokaler: «aaaa – a'!» , «eeee – e'!» osv. (Se *Lyd og symbol-* videoene til de fleste vokalene i *Lesestart/Lesekurs A* på *fokus.no*, der Leonora demonstrerer dette.) Vi overdrev og fikk med kroppen på et voldsomt støt på de korte vokalene, og det ble moro. Noen elever var så ivrige at de datt av stolen. De glemte nok aldri at det var forskjell på lang og kort vokal!

Siden viste det seg at selv de lavtpresterende leserne var oppmerksomme på fenomenet og forsøkte å lese vokalene kort når de var etterfulgt av dobbel konsonant. Jeg har ikke sett noen lignende rapporter i litteraturen før jeg i forbindelse med forskningen leste et hefte av Oftestad. Hun anbefalte at man gjør barna oppmerksomme på kort og lang vokal fra starten, som på engelsk.

Et fokus på unntakene fra hovedregelen om dobbel konsonant er koblet til de fem *Fokus F*-fokusene som handler om de korte æ-, å- og o-lydenes skrivemåter. Dette fokus C- og D-heftet konsentrerer seg om hovedregelen for dobbel konsonant, dessuten M i slutten av ord og småord. Småordverset tar for seg mange hørfrekvente småord. Noen har kort vokal og enkel konsonant og utgjør unntak fra hovedregelen om dobling etter kort, trykksterk vokal.

Jeg anbefaler at man, etter gjennomgangen av *Fokus B*, gjennomgår hovedregelen for dobbel konsonant og trener på utfyllingsoppgaver med parord. Til slutt forklarer man at det fins mange unntak fra regelen, og at elevene skal lære disse når de kommer til *Fokus F*. Men ett unntak er lett å huske: *Det er aldri to M-er i slutten av ord.* (Det eneste unntaket jeg kommer på er navnet Ole Brumm.) I tillegg fins det noen småord som det er viktig å lære skrivemåten for, fordi vi bruker dem så ofte. M i slutten av ord og småord har hver sin sang.

Gjennom arbeidet med heftet skal elevene bevisstgjøres på hovedregelen for dobbel konsonant. De bør også få en viss innføring i de vanligste unntakene; ellers vil de overgeneralisere og skrive dobbel konsonant for ofte. Hovedunntaket er at det ikke skal være dobbel konsonant foran en konsonant. Men i sammensatte ord gjelder ikke dette unntaket. Vi har da følgende eksempler:

A. Hovedregel: Det er dobbel konsonant etter kort, trykksterk vokal: alle, rekke, ratt, finne.

B. Unntak 1: Det er ikke dobbel konsonant foran konsonant: alt, vilt, sakte, stempel, sikte.

C. Unntak fra unntak 1: I sammensatte ord beholdes dobbel konsonant: ullgenser, ballspill.

D. Unntak 2: Det er aldri to M-er i slutten av ord: rom, fram, stram, lam, ham, kam, hjem.

E. Unntak 3: Noen småord har kort vokal og enkel konsonant: hun, han, til, kan, at, nok, skal, vel.

NB: Trykket i ord er dialektavhengig. Elever som legger trykket på første stavelse i ord som på bokmålsnært østnorsk har trykk på andre stavelser, må bevisstgjøres på dette. Om ord har kort eller lang vokal kan også variere med dialekter. For eksempel vil en del ord med lang æ-lyd på østnorsk ha kort æ-lyd på sørlandsdialekt (ærlig, særlig, kjærlig, besværlig, erle, perle, terne, stjerne, kvern, fjern, jern, tjern, hjerne, gjerne, verne.)

Selv om ikke elevene skal arbeide systematisk med de korte vokalene i *Fokus F* (fokus 23-27 i *Lesekurs C* på *fokus.no*) ennå, bør man forklare at kort å-lyd som oftest skrives med O, men noen ganger med Å (i ord avledet av lang å-ord), kort o-lyd skrives med U eller O, og kort æ-lyd som oftest skrives med E, men i noen få ord med Æ. Dette forklares når de møter på slike ord, eller når man vil forberede dem på slike møter. I fokusordene i heftene og de ordbaserte oppgavene på *fokus.no* vil elevene møte disse fenomenene, likedan i hel tekst.

Nedenfor er ei side som er myntet på litt eldre elever, men som gir deg også en oversikt.

1: Hirschman, M. (2000). Language repair via metalinguistic means. *International journal of language & communication disorders*, 35(2), 251-268.

KORT VOKAL OG DOBBEL KONSONANT

Hovedregel for dobbel konsonant:

Etter kort, trykksterk vokal blir det dobbel konsonant (to like konsonanter).

Vokalene er: a, e, i, o, u, y, æ, ø, å. Når en slik vokal er både kort og tung, skal det være dobbel konsonant etterpå. Det er mange unntak, der denne regelen ikke gjelder. Dem får du mer kjennskap til mens du arbeider med *Fokus F* til slutt i *Lesekurs C*.

I dette heftet skal du først og fremst bli vant til å oppdage om vokalen er kort eller lang, og skrive dobbel konsonant etter kort vokal. Det er likevel lurt at du tenker på det viktigste unntaket fra regelen:

Det er vanligvis ikke dobbel konsonant foran konsonant.

Først må du altså finne ut om vokalen er både kort og tung (trykksterk). Er den det, må du sjekke om det kommer en konsonant etterpå. Hvis ikke, skal du antakelig skrive dobbel konsonant.

Her er noen eksempler på ord med kort, trykksterk vokal og dobbel konsonant:

gull – alle – full – falle – vinne – ville – kanne – telle – snill – brille – hull – finne

Her er noen eksempler på ord med kort, trykksterk vokal der det *ikke* blir dobbel konsonant – fordi det er ny konsonant bak:

bakt – lekt – sagt – drømt – glemt – ramle – samle – strakte – spent – fant

Det er ett veldig enkelt unntak fra regelen. Dette unntaket har en sang. Unntaket lyder: **Det er aldri to M-er i slutten av ord** (unntatt i Ole Brumm).

Her er noen eksempler på ord med kort vokal foran m i slutten av ord:

bom – rom – ham – tom – flom – glem – stram – kram – lam – fram – hvem

Hvis slike ord forandres (bøyes), så det kommer en lyd bak, legger vi til en m:

bommen – rommet – tomt – flommen – glemme – glemt – stramme – stramt

2: Småord

Noen av småordene i småordverset har kort vokal, men enkel konsonant. Disse må trenes inn gjennom repetert lesing og staving, og ev. gjennom bevisstgjøring.

hun – han – til – kan – at – nok – skal – vel – et – hos – for – men – den – vil – når – hvis

Første del av heftet handler om regler og unntak for dobbel konsonant. Det fins en del småord som er unntaksord. Noen av dem har M i slutten, og de skrives, som vist, med én M. Andre har kort vokal, men bare én konsonant likevel. Det er disse man må lære utenat. I tillegg til småord med kort vokal fins det mange andre småord i sangen. Undervis skrivemåten for alle disse, for dem får man ofte bruk for å kunne! Småordene *man, ett, òg, dem, an, oss, med* er ikke i sangen! Blant småordene er det mange som følger vanlige regler. Noen av dem skal læres siden.

Småord som følger reglene: *som, kom, om* har O og enkel M i slutten av ord, slik unntaksregelen sier. *Også* har kort å-lyd med O. Men ordet skrives med O fordi det er satt sammen av ordene *og + så*. *Og* har lang å-lyd med O foran G, for det er regelen. *Nok* har kort å-lyd med O, slik regelen sier, men det er bare enkel konsonant, som er unntak.

Småord som ikke følger reglene, og som må læres spesielt: *Jeg, meg, deg, seg* har /ei/ med EG. Ord med lang æ-lyd skrevet med E: *der, er* og *her*. Lang æ-lyd skrives ellers med E foran RL og RN. Ord med stumme bokstaver: *det, og, også, hvis*. *Og* har lang å-lyd med O foran G. Dette er regelstyrt. *Også* har stum G fordi ordet er satt sammen av *og + så*. I-lyd med E: *de*. Dette er det eneste ordet som har i-lyd med E. På denne måten kan vi skille mellom *de* og *di* (buksa di). Småordet *vel* har enkel L, men et *vell* av vann har to.

Ord med kort vokal og enkel konsonant: **han, hun, til, kan, at, den, men, skal, nok, når, vel, hvis, et, hos, an (+ om, dem, kom)**. NB: Vi skriver "Jeg ser *et* hus", men "Jeg ser bare *ett* hus."

Pass opp: *Han* og *hun* skrives med enkel konsonant (unntak). Men når vi snakker om *kjønn*et til *dyr, en hann* eller *en hunn*, skriver vi dobbel konsonant! Eksempler:

Hunnspurv, hunnløve, hannelefant, hunnkatt, hunntorsk, hannaugupe, hanngepard

Elevene kan gjerne få se denne setningen og reflektere over begrepene og stavemåtene:

Du kan si om hunden din: Hun er en hunnhund, hun!